

interpretabantur velut prae significations futurae humanitatis. Secundum hunc igitur considerandi modum negabant immensitatem et affirmabant circumscriptiōnē ac motū localem Filii non in se suaque divine natura, sed quatenus apparet in illis phaenomenis circumscriptis et figuris humanitatis assumendae: a quem Pater et hominem nasci ex Virgine voluit, qui et ignis aliquando factus est ad conversandum cum Moyse in rubo. Iustin. Dial. n. 127. Sic etiam Theophilus l. c. disertissime ait, Verbum utpote Sapientiam et Virtutem Patris semper manere a insitum in corde Dei, sed quatenus est prolatitium (*προφοράν*), scilicet manifestatum in ostentis visibilibus, sic venisse in paradisum et locutum esse Adamo, et mitti a Patre, cum visum fuerit, in aliquem locum. Distinctissime totum hunc modum concipiendi theophanias explicat Tertullianus. A primordio Sermo erat apud Deum et Deus erat Sermo, cui data est a Patre omnis potestas in coelis et in terra... Ipse ad humana semper colloquia descendit ad Adam usque ad patriarchas et prophetas, in visione, in somnio, in speculo, in aenigmate; ordinem suum (Incarnationis) praestrans ab initio semper, quem erat persecutus in finem (in plenitudine temporis), ita semper ediscebat (1); et Deus in terris cum hominibus conversari non alias (non alia persona) potuit quam Sermo, qui caro erat futurus. Edicebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus Filium Dei descendisse in saeculum, si et retro tale quid gestus cognosceremus... Si etiam affectus humanos sciebat iam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis carnem et animam: interrogans Adam quasi nesciens, ubi es Adam? poenitens quod hominem fecisset, quasi non praesciens.... qui etiam passiones humanas et sitim et esuriem et lacrymas et ipsam nativitatem ipsamque mortem erat

(1) Eodem sensu ait Irenaeus l. IV. c. 12. n. 4: a quomodo finis legis Christus, si non et initium eius esset? Qui enim finem intulit, hic et initium operatus est, et ipse est qui dicit Moysi: videnti vocationem populi mei qui est in Aegypto, et descendit ut eruam eos; ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere propter salutem eorum, qui male haberent. »

subiturus, propter hoc minoratus a Patre modicum quid citra angelos. Tertull. contr. Prax. c. 16.

3°. Animadvertenda est ratio comparationis Filii cum Patre; in hac enim comparatione potissimum sita est difficultas reperiendi apud illos veteres sensum orthodoxum. Ex una parte docent quidem, Filium apparuisse et totam antiquam oeconomicam administrasse ut Deum creatorem universi, Deum Abraham, Isaac, et Iacob, qui se ipsum nominant a ego sum qui sum; ex altera vero parte dicunt, Filium in veteri Testamento fuisse missum ut Angelum Domini et revelatorem Patris mittentis; imo etiam docere videntur, Patrem ratione suac eminentiae et immensitatis non potuisse per se ipsum et in propria persona apparere (1).

(1) Iustinus ceteris difficultibus ita loquitur. a Ne existimetis, ipsum ingenitum Deum descendisse, aut ex aliquo loco ascendisse. Neque enim inenarrabilis Pater et Dominus universorum in aliquem locum venit, neque ambulat neque obdormit neque exsurgit (cf. Ps. 43. 23); sed in loco suo, qualisnamque est ist (cf. Tertull. contr. Prax. c. 5. 16), manet aeternum cernens, aeternum audiens non oculis neque auribus sed ineffabili virtute, et omnia inspicit et omnia cognoscit et nemo nostrum cunctat, neque mouetur qui loco et mundo universo comprehendendi non potest, quippe qui erat antequam mundus fieret. Qnomodo igitur hic ad quenquam loqueretur, vel ab aliquo videtur, vel in exigua terrae parte apparet? siquid nec gloriā eius qui ab ipso missus est, poterat populū in Sinai intraveri.... Nec Abraham igitur nec Isaac nec Iacob nec aliis quisquam hominum vidit Patrem et simpliciter Dominum universorum et Christi ipsius, sed hunc (Christum) qui secundum eius voluntatem est, Filium qui et Deus est et Angelus, ex eo quod ministrat consilio eius, quem et hominem fieri ex Virgine voluit, qui et ignis aliquando factus est (καὶ τὸ πῦρ τὸ γένετο) ad conversandum cum Moyse in rubo. Nisi enim ita intelligamus Scripturas, eo res evadet, ut Pater et Dominus universorum in coelis non fuerit pro eo tempore, pro quo per Moysem dictum est: et Dominus pluit... a Domino de caelo; et iterum quando dictum est per David: atlollite portas... et introibit rex gloriae; aut quando rursum ait: dixit Dominus Dominus meo, sede a dextra meis. Iust. dialog. n. 127.

Opponere confert Clementem Alex. Strom. VII. p. 702-704, ubi omnia praedita, quae Iustinus enuntiat de Patre, Clemens repetit de Filio. a Numquam a sua specie excedit Filius Dei, numquam separatus aut divisus (a Patre), non transiens de loco in locum, semper ubique praesens et nullibi circumscriptus, totus mens, totus oculus, omnia videntes, omnia audiens, sciens omnia. a Attributa Dei Filii sunt eadem

Duae hic sunt difficultates, quod primo videntur considerare operationem Filii quae non sit Patris, quo ipso adstrueretur duplex natura; quod deinde expresse videntur censere naturam Filii inferiorem, naturam Patris sublimiorum et solum Patrem immensum.

At quad primum non diversam operationem statuant, sed operationem et manifestationem Patris per Filium. Fundamentum autem, cur non Pater sed Filius in V. T. apparet et ad condendum novum Testamentum incarnatus sit, exhibent in ipsis characteribus personalibus, quia Pater est principium Filii, Filius tamquam perfecta imago est ex Patre ut a principio. Quia scilicet Filius ad intra et in relatione ad Patrem est plena manifestatio Patris ut consubstantialis imago Patris, ut splendor (ἀπωνύμου) gloriae et figura (χρωμάτη) expressio substantiae eius, ideo etiam omnis manifestatio ad extra in ordine ad creaturas est per Filium. Quia autem Filius est consubstantialis et unus cum Patre, ideo Filius manifestans se in se ipso manifestat et Patrem, sicut ipsi dixit: « qui videt me, videt et Patrem... ego in Patre et Pater in me est » Io. XIV. 9. 10. Rem explicat Irenaeus. « Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem quantum ad nos est, cognoscit suum ipsum Verbum; et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat eum nobis. Rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater... Et propter hoc Filius revelat agnitionem Patris per suam manifestationem. Agnitio enim Patris est Fili manifestatio; omnia enim per Verbum manifestantur... Omibus igitur revelavit se Pater omnibus Verbum suum visible faciens, et rursum Verbum omnibus ostendebat Patrem et Filium; cum ab omnibus videretur... *Invisible enim Filius Pater, visible autem Patris Filius*; Iren. LIV. c. 6. n. 3-6. Eodem apud Clementem, quae Dei Patris apud Iustinum; sed non ideo sicut Iustinus de Patre, ita Clemens de Filio negat apparitionem in tempore et in loco. Filius enim in se quidem invisibilis, missus est a Patre in assumpta creature visibilis; Pater vero nec mitti potest nec creaturam visibilem assumpit. « Hic Filius voluntate Patris omnipotentis omnium bonorum auctor existit, virtus sensibus non perceptibilis. Non enim id quod erat, visus est non valentibus eum capere propter imbecillitatem carnis; assumens igitur carnem sensilem advenit » Clem. ibi.

sensu Clemens Alex. ait: « *facies Dei est Verbum, quo illuminatur* (nobis ut obiectum cognitionis) *Deus et cognoscitur* » Paedag. I. c. 7. p. 110; Strom. V. p. 562. Expressius deinceps Gregorius Naz. or. 30 (al. 36). n. 20 inter cetera nomina, quae ibi enumerantur, Filiu ait appellari *Verbum*, « quia ad Patrem ita se habet, ut verbum ad mentem... Fortasse etiam quis dixerit ita se habere (Filiu ad Patrem) ut se habet definitio ad definitum (ώς ἦσα προς το έργον); nam et definitio λόγος dicitur. Ait enim Christus: qui Filiu novit, hoc enim sibi vult illud, qui videt Filiu, novit et Patrem. Et compendiosa ac facilis ostensio naturae Patris est *Filius*. Omne enim genitum generitoris est tacita definitio » (γεννημένος για την του γεγενηκότος συνών λόγος).

Ad alterum quod spectat, cum Patrem appareat non potuisse dicunt ratione immensitatis et eminentiae, veteres illi non sunt solliciti de quaestione, qualis posset esse Dei apparitus et incarnationis in alio ordine hypotheticō, sed unice oculis habent apparitiones, ut in praesenti ordine factae describuntur, vel certe ab eis descriptae putabantur in ss. litteris. Sie autem qui appetat in V. T., intelligitur missus vel, ut ipsi loquuntur, missus in aliquem locum. Missio vero divinae personae duo includit, tamquam radicem quidem processionem ad intra ab alia persona, quae sit mittens, et respectum ad extra ad aliquem effectum, vel ad specialem habitudinem personalem, ut accidit in unione hypostatica. Hinc missionem Filii ad aliquem locum facile videbant nihil offere divinas eius naturas ac immensitati. Nam sicut divinitas et immensitas ita et haec missio revelata est, et proinde utraque necessario vera. Generatio quippe Filii a Patre et eiusdem Filii personalis habitudo ad naturam circumscriptam, quae ei facta est proprii et qua est homo, adeoque eius missio in novo Testamento constat ex revelatione, pro veteri autem Testamento ex appellatione Angeli Domini, qui simul est Dominus Deus, aliisque indicis deducebant habitudinem personalem Filii ad ostenta illa in theophaniis, quibus Filius Dei futurus homo praecludebat suam incarnationem. Unde circumscripicio et motus localis in Filiu missum non cadit ratione na-

turae divinae sed ratione termini, quem missio respicit; intelligitur nempe circumscriptio et motus in loco ratione naturae humanae, et quoad phaenomena, per quae in veteri Testamento praesens apparebat. Contra vero Pater hoc modo tamquam *missus* apparere non potuit, quia nulla est persona a quo procedat, et proinde nulla a qua mittatur. Ideo ex constanti illorum doctrina sicut Christus Filius missus a Patre, ita et Angelus Domini ac Dominus Deus missus a Domino Deo non potest esse Pater.

Hucusque eorum argumentatio satis clara est; sed non nulli veterum (ut Iustinus et Tertullianus) ulterius urgabant missionem, ut respicit terminum ad extra, et videntur in aesta disputationis adversus monarchianos affirmare, eo ipso quod Pater non potest mitti, etiam non posse personalem habitudinem induere ad terminum externum, adeo ut, si Pater in loco appareret, iam circumscriptio et motus localis caderet in ipsam naturam divinam, quod nemine diffidente evidenter repugnat.

Iam aio: in hac doctrina a) certissime non reperitur error distinctionis naturae, qui illis veteribus obici solet; nam discrimen quod Filius potest, Pater non potest apparere in loco, ipsi non deducunt ex diversitate naturae et immensitatibus, quam unam in Patre et in Filio apertissime agnoscent, sed ex charactere diverso personali, quo fit ut Pater non possit mitti, Filius possit mitti et reipsa missus sit. b) Hoc discrimen quod prima persona non potest, personae procedentes possunt *mitti*, verissimum est, de quo nos alibi dicemus. c) Si de facto agitur disputationis in carne, haec utique est propria Filio missio non communis Patri mittenti; et ideo si theophaniae V. T. concipiuntur ut prolusiones ad Incarnationem, istae etiam cum Patribus plurimis (th. VI) referenda sunt ad Filium. d) Non solum de facto constat, sed in ipso charactere personali est ratio *congruentiae*, cur potius Filius quam Pater apparuerit per subiectam creaturam, de qua congruentia paulo ante diximus. e) Considerando theophanias, ut in praesenti ordine factae sunt, et huius ordinis intestinam congruentiam, quod Pater mittat et Filius mittatur, vetusti illi doctores non

sunt solliciti de alio ordine possibili, de quo revelatio non loquitur; sed simpliciter docent, iuxta ordinem praesentem apparitiones per subiectam creaturam esse proprias personae missae, quae est Filius substantialis imago Patris, adeoque ipsum Patrem non posse visibiliter apparere. Nam eius apparitio non esset per habitudinem personalem ad creaturam, ut ad terminum externum, quae habitudo reservata est Filio; ergo Pater appareret in tempore et in spatio secundum divinam naturam, quod divinae eminentiae et immensitati repugnat. Concedimus facile, ex facto et ex congruentia apparitionis Filii per subiectam creaturam non recte concludi ab illis vetustis doctoribus, apparitionem Patris, siqua foret, iam futuram esse secundum divinam ipsam naturam, et ideo esse impossibilem; sed certe propterea nondum inducitur ab illis veteribus distinctio ac diversitas naturae Patris ac Filii.

Ex dictis intelligitur, quomodo Iustinus velut absurdum reiciat, quod Pater qui mundo universo comprehendendi non potest, apparuerit in exigua terrae parte; et quomodo consequens esse dixerit, ut Deus videretur coelum reliquise et loco moveri, si putaretur Deus Pater fuisse, qui *Dominus* apparenς in terra pluit super Sodomam ignem a *Domino de celo*. Ita pariter intelligitur durior illa Tertulliani argumentatio. a Ceterum quale est, inquit, ut Deus omnipotens ille invisibilis... ille qui non habitat in manuactis... cui coelum thronus et terra scabellum, in quo omnis locus non ipse in loco, qui universitatis extrema linea est, ille altissimus in paradyso ad vesperam deambulaverit quaerens Adam, et arcam post introitum Noe clauserit, et apud Abraham sub queru refrigerarit, et Moysen de rubro ardenti vocari, et in fornace Babylonii regis quartus apparuerit, quamquam filius hominis est dictus, ni haec in imagine et speculo et aenigmate fuissent? Scilicet et haec nec de Filio Dei credenda fuissent, si scripta non essent, fortasse non credenda de Patre licet scripta 7 Tertull. contr. Prax. c. 16. Haec scilicet non solum non sunt scripta de Patre, sed de eo *nec possent esse scripta* supposito principio, quod persona solum quatenus *missa* potest inducere personales

habituides ad extra, et quod in persona *non missa* intelligi
deberet haec circumscriptio et hic motus in loco secundum
naturam ipsam divinam.

4^a. Ad hoc caput locutionum, quae ad Filium referuntur, quatenus spectatur factus homo, pertinent illa, propter
quae Dionysius Alexandrinus apud Pontificem Romanum
cognominem accusatus est, quod scilicet ad ostendendam
distinctionem Patris et Filii adversus Sabellianos dixerit,
« opus (*πονημα*) et rem factam esse Filium Dei, neque natura
proprium sed alienum esse ab essentia Patris, sicut est
agricola comparet ad vitem, et faber ad scapham; et vero
cum sit res facta, non erat, antequam fieret. » Ita quidem
accusatores doctrinam eius exhibuisse, narrat Athanasius (de sentent. Dionysii n. 4), nec tamen haec omnia
videtur fuisse verba ipsius Dionysii; sed solam compara-
tionem illam cum vite et cum scapha Dionysius ipse fa-
tetur a se obiter adhibitam fuisse (ibid. n. 18). Potuit autem
adversus Sabellianos uti hac comparatione dupliciter,
vel solum generatim ad affirmandam *realitatem* distinctionis
inter Patrem et Filium, non vero ad declarationem;
qualis sit distinctio et quae propria eius ratio; vel potuit
respicere naturam humanam assumptam, ut Athanasius
Dionysium interpretetur. Cum enim Filius ipse secundum
humanam naturam dixerit: « ego sum vitis vera, et Pater
meus agricultor est » (Io. XV. 1), potuit Dionysius inde de-
monstrare, alium esse Patrem et aliud Filium. Reliqua
videtur accusatores ex hac ab eo instituta comparatione
deducendo collegisse, quod ergo Filius est opus factum,
quod est alienus ab essentia Patris et non consubstantialis,
quod factus est, cum antea non esset. Dionysius ipsi at-
testatur, se numquam ita, ut illi obiciebant, sed contraria
omnis sensisse ac dixisse (ibid. n. 15. 18. 20). Ceterum, in-
quit, etiamsi Patrem relate ad Verbum dixisset factorem,
hoc ipsum vocabulum ambiguum ex contextu interpretandum
fuisset in sensu genitoris: « ut enim Verbum rem
factam esse non sentio, et Deum non factorem sed Patrem
eius dico, etiamsi obiter dixisset Deum factorem (*πονητην*)
loquens de Filio, sic quoque defensioni locus esset; sapien-

tes enim Graecorum se ipsos dicunt factores suorum ser-
monum (*πονητας των ιδεων λογον*), licet propriorum sermonum
patres sint; divina autem Scriptura nos motuum cordis
factores appellat, cum nos dicit factores legis et iudicii et
iustitiae » (ibid. n. 21). Athanasius vero omnes illas locu-
tiones, quas Dionysii accusatores obiciebant, facilem ait
habere explicationem, quia in eis sanctus Episcopus respi-
ciebat non ad Verbum per se spectatum sed ad Verbum,
quatenus caro factum est (ibid. n. 20. 26).

Imo in tota hac causa magni Dionysii manifestius cer-
nitur tum constantia et universalitas fidei in unam natu-
ram distinctarum personarum ante Nicaenum Concilium,
tum cautio necessaria, ne ambiguae locutiones PP. illius
aetatis facile in sinistrum sensum interpretarem. Sicut enim Dionysius Romanus ex una parte damnavit Sabellia-
nos negantes distinctionem hypostaseon, et ex altera parte
occasione accusationis contra Alexandrinum delatae reiecit
quamvis distinctionem naturae in tribus hypostasisibus (supra
th. X.); ita Alexandrinus primum urgebat distinctionem
realis personarum adversus Sabellianos; tum vero cum
quaedam huius distinctionis explicaciones viderentur indi-
care etiam distinctionem et inferioritatem naturae Filii,
continuo ab aliis Catholicis reclamatum est et causa delata
ad Pontificem ut principem fidei traditae custodem ad vindici-
cē. Porro Alexandrinus in suis scriptis apologeticis plenis-
simum ostendit consensum cum doctrina et definitione Pon-
tificis Romani, nec expressionibus in crimen vocatis se aliud
significare voluisse quam distinctionem personarum. Ipsam
formulam postea in symbolo Nicaeno statutam, Filium esse
Patri *όμοοντιον*, cuius professionem iam tum accusatores et
ipse Pontifex postulabant, non solum ultro admisit sed
etiam testatus est, rem ipsam hac tessera expressam se sem-
per tenuisse. « In alia epistola, inquit, ostendit mendacem
criminationem quam contra me proferunt, quasi nolle
dicere Christum Deo consubstantialem (*ός οὐ λεγοντος των
Χριστου όμοοντιον είναι τῷ Θεῷ*); etsi enim fatear me hoc vo-
cabulum nunquam invenisse aut legisse in ss. Scripturis,
argumenta tamen mea, quae subiunxi, et quae isti tacue-

runt, ab hoc sensu non discrepant » (ibid. n. 18.) (1). Et sane unitas non multiplicabilis naturae in tribus distinctis personis vix disertius exprimi potuit ab ipsis Patribus post Concilium Nicaenum, quam a Dionysio Alexandrino in consensu cum Dionysio Romano iam saec. III. factum erat: « sic nos unitatem sine divisione (et proinde sine multiplicatione) dilatamus in Trinitatem (personarum), et rursum Trinitatem sine diminutione (manentibus tribus personis) contrahimus in unitatem (naturae) » Ibid. n. 17. Vide reliquias confirmationes orthodoxae doctrinae apud Athanasium ipsum in libro cit. de sententia Dionysii, et in altero de decreto Nic. n. 25. Certe non solum auctoritas Athanasii sed magis etiam diserta verba Dionysii ab ipso citata persuadent, s. Basilium potius locutum esse de nonnullis abruptis sententiis, cum libros Dionysii prae manibus non haberet, et magis ex abuso Arianorum libenter ad Episcopum Alexandrinum appellantium, quam ex toto complexu doctrinae indicasse, quando ep. 9. n. 2. ad Maxim. scriptis, Dionysium prima semina Ariani dogmatis sparsisse (cf. de Sp. S. n. 72.).

Scholion 1. Quoniam hactenus de doctrina Patrum antenicaenorum egimus, locus ipse mentionem postulare videtur damnationis, quae medio saeculo III. in Concilio Antiocheno proclamata esse fertur contra Paulum Samosatenum, eo quod vel ipse doceret vel ex doctrina catholica consequi obiecerit, Filium esse ὄφεον Patri. Quam praeclara sit haec tessera ad catholicum dogma stricte definiendum, constat ex historia dogmatum et nominatum ex historia condemnatae ac debellatae saec. IV. et V. haeresis Arianae. Nihilominus significatio vocis ὄφεον fraudibus perverti poterat dupliciter: a) ita ut naturae imperfectio, quam non ipsa vox significat, sed quae consubstantialitatem in creaturis semper comitur, ipso vocabulo formaliter si-

(1) A Dionysii magistro Origene Filium ex substantia Patris et Patri ὄφεον dictum fuisse, hactenus colligitur ex Apologia s. Pamphili (Opp. Origen. T. IV. Append. p. 33); constabit vero multo invenientius, quando Origenis Commentarius in Ev. Lue. ex Cod. ms. Colligii Romani, nisi latrocinia quae nunc grassantur, impedianci, publici iuris fiet.

gnificata supponeretur; qua in hypothesi iam de divinis personis dici non posset, quin perfectio et unitas divinae naturae negaretur. Quia scilicet οὐσία in creatis hypostasis distinctis non nisi *specifice una* est, realiter autem οὐσία πρωτι seu essentiae singulares tot sunt inter se distinctae, quot distinguuntur hypostases creatae, unus alteri οὐσίας non est, quin essentia seu natura singularis sit una in uno et alia in altero distincto numero licet eiusdem rationis, et proinde si de patre et filio agitur, quin natura per aliquam divisionem et multiplicationem a patre in filium propagata intelligatur. Hac ratione frequenter Ariani et Semiariani usi sunt, ut sine manifesta confessione suae inpietatis adferrent aliquam exensionem, cur exterminata vellent hanc tessera fideli catholicae. Hoc eodem sensu Athanasius (de Synod. n. 45.) et Basilus (ep. 52. n. 2.) interpretantur damnationem vocis ὄφεον, quam Semiariani et deinde etiam Ariani obiciebant factam in memorato Concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum. Supposita scilicet veritate historiae a Semiarianis primum in medium productae, aiunt, non aliter Patres Antiochenos censendos esse negasse Filium ὄφεον Patri, nisi quod generatio divina non sit per divisionem aut multiplicationem substantiae. b) Potissimum haeretici, qui essentiam singularem et personam nullo modo distinguebant, in hoc vocabulo οὐσίαν sumere pro persona, atque ita (sane contra manifestissimam significacionem nominis) interpretari Filium ὄφεον Patri, ac si Filius cum Patre una persona diceretur, quam significacionem Epiphanius (Ancorat. n. 6; Haeres. 76. n. 7.) putavit subesse posse vocibus οὐσίας et ταῦτα οὐσίας (1). Iam Semiariani illi, qui ex sua synodo Ancyranâ anno 358 scribentes ad Episcopos Sirmii congregatos primi mentionem fecisse reperintur, damnatae vocis ὄφεον, narrant (apud Hilarium de Synod. n. 81.), hoc posteriori sensu vocabulum a Samosateno usurpatum et ideo a Patribus reiectum fuisse, « quia per hanc unius essentiae nuncupationem solitarium atque unicuum (unam personam) sibi esse Patrem

(1) Athanasius in Expos. fidei n. 2. (T. I. p. 100) ait, Sabellianos dixisse Filium cum Patre ὄφεον et non ὄφεον.

et Filium praedicabat.” Igitur, si historia damnationis non est conficta, illud saltem constat, contra Samosatenum non de appellatione ὁμοούσιος in sua propria significacione, sed de sensu detorto vocis sermonem fuisse, huncque tantummodo sensum proscriptum. Nam in sensu genuino vocabulum iam paulo ante hoc Concilium Antiochenum a Dionysio Romano Pontifice et ab accusatoribus cognominis Alexandrini et ab ipso Alexandrino, quin et ab huic magistro Origene usurpatum erat, ac paulo post versus finem III. saeculi tamquam ratus et communis terminus theologicus admissum et defensum s. Pamphilo martyre (Apol. pro Origene Opp. Orig. T. IV. Append. p. 33. 34) ad aptissimum expressionem unitatis naturae in distinctis personis, adeo ut ipse Eusebius Caesareensis illud a Patribus adhibuit fuisse, negare non potuerit (Socrat. H. E. I. I. c. 8.).

Ceterum videtur sane probabilissimum, totam historiam huius damnationis esse a Semiarianis apte compositam. Cum enim illi libenter supponere conuerterint in ὁμοούσιον sensum Sabellianum, deductione ex doctrinae capitibus contra Samosatenum statutis poterant inferre, etiam ab Antiochenis Patribus ὁμοούσιον non fuisse admissum. Certe in admittendo facto damnationis numquam memorato in controversia cum Arianis, quae de hac voce usque ad annum 358. iam per triginta et eo amplius annos ferbuerat, tanta sunt difficultates, ut illud sine testibus omni exceptione maioribus credibile fieri nequeat; auctoritas vero testium omnis revocatur ad illos Semiarianos imimicissimos tesserae του ὁμοούσιου, et ideo cupidissimos Concilii Nicaeno opponendi aliud Concilium. Tota inquam auctoritas in eis sistit; Athanasius enim et Hilarius diserte significant, se ab illis accepisse narrationem, nec Basilius obiter hanc rem memorans, ex ipsis Actis Antiochenis, sed itidem ab adversariis vel forte ex disputacione Athanasi hausisse censendus est. Rationes dabant Maranus (De Div. D. N. I. C. I. IV. c. 39.) et Simon de Magistris (in Opp. Dionysii Alex. Praef. n. XVIII. seq.), quae falsitatem assertionis Semiarianaem saltem probabilissimam reddunt, nec mihi quidem videntur enervatae argumentis oppositis Frohschammeri

(Fol. theolog. Tübing. 1850. fasc. I.) et cl. Caroli Ios. Hefele (Hist. Concil. T. I. p. 115).

Scholion 2. Videntur unus vel alter ex veteribus, Hippolytus nempe et fortasse Tertullianus distinguere inter Verbum et Filium, ita ut secunda persona Trinitatis ante manifestationem *ad extra* et nominatum ante incarnationem ac nativitatem ex Virgine fuerit Verbum, nondum vero perfectus Filius; sed Filius perfectus demum intelligatur, quantum Verbum est manifestatum et incarnatum. Ita Hippolytus cont. Noct. n. 15. (Galland. II. p. 462). « Dicit aliquis (Noëtianus), mirum mihi adfers, cum Verbum appellas Filium. Iohannes quidem utique (ita respondet Hippolytus) Verbum dicit; sed aliam inducit interpretationem. Sic enim hoc Verbum Dei demonstrans tamquam quod erat a principio et nunc est missum, postea in Apocalypsi dicit: et vidi coelum apertum.... et vestitus erat ueste aspersa sanguine et nomen eius Verbum Dei... Similiter beatus Paulus ait: Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati (Rom. VIII. 3)... Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit nisi Verbum, quod *Filium vocavit*, quia erat nasciturum (homo ex Virgine)? Et dum *Filius vocatur*, communem nomen amoris erga homines assunxit. Nec enim Verbum sine carne et per se perfectus *Filius erat*, quamvis esset perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se seorsam a Verbo subsistere poterat, quia habet subsistiam in Verbo. Sic igitur perfectus unus Filius Dei manifestatus est. Atque haec quidem sunt de Incarnatione Verbi testimonia.... De Verbi autem generatione quaeris, quod volens Pater genuit, sicut voluit.... Atqui generationem eius secundum carnem non pluribus quam duobus (Evangelistis Matth. et Luc.) enarrare concreditum est, et tu audes generationem secundum spiritum (secundum divinitatem) scrutari, quam Pater apud se servat revelaturus Sanctis, qui digni erunt faciem eius videare? »

Locus hic considerari debet in comparatione cum doctrina monachianorum (Noeti, Sabellii, Praxaei), quam impugnat. Iuxta eorum doctrinam Verbum in Deo (λόγος ενδοθετος) non est persona distincta ab eo, cuius dicitur

Verbum, sed adtributum absolutum; Verbum autem prolatium (*λόγος προφητικός*) est verbum Dei sonans, « aér offensus intelligibilis auditu » (apud Tertull. cont. Prax. c. 7.), vel actio transiens in *creaturis*. Non ergo Verbum carnem assumpsit, sed persona divina, quae est unica sicut unus est Deus. Haec persona ante incarnationem dicitur Pater, per incarnationem fecit se ipsum sibi Filium. Cum vero urgerentur a Catholicis, quod non minus evidenter Christus Filius Dei missus se distinguat ut alium a Patre mittente, confugere cogebantur ad distinctionem inter Deum et hominem in Christo, atque ita modo saltem loquendi Christum, ut postea Nestorius, in duas personas dividabant. « Undique obducti distinctione Patris et Filii... aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut aequa in una persona (una tantum persona in Deo admissa) utrumque distinguant, Patrem et Filium, dicentes Filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum; Patrem autem spiritum, id est Deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt Patrem et Filium, iam incipiunt dividere illos potius quam unare... Talem monarchiam apud Valentinius fortasse didicerunt, duos facere Iesum et Christum » Tertull. contr. Prax. c. 27. (cf. de Valentino supra p. 81.).

Nunc ex indole haeresis impugnandae appareat, cur Hippolytus primum probet, quod Verbum est incarnatum; deinde vero insistat tam diserta declarationi, quod Verbum incarnatum est una persona Filius Dei, idem Deus Verbum et homo. Quoniam vero adversarii Filium intelligebant, quatenus est Filius hominis natus ex Virgine, Hippolytus distinguit rationem Verbi unigeniti a Patre et ineffabiliter secundum spiritum (secundum divinitatem) generati a Patre, et rationem filii hominis in tempore ex Virgine nati secundum carnem; h. e. distinguat unius eiusdemque personae duplē generationem ex Deo Patre, secundum divinitatem, et ex Virgine matre secundum humanitatem, et ex utraque simul ait intelligi *perfectum Filium*, h. e. rationem Filii Dei et Filii hominis, quae Christo Deo homini competit. Quod ergo ait, ante incarnationem fuisse perfe-

ctum Verbum et unigenitum Patris, nondum tamen perfectum Filium, non potest sine manifesta contradictione intelligi, quasi nondum fuerit perfectus Filius Dei, cum diserte dicas fuisse unigenitum et generatum a Patre secundum spiritum; sed significat nondum fuisse Filium hominis et generatum ex Virgine secundum carnem. Hinc etiam in veteri Testamento hoc sensu, quem adversarii prae oculis habebant, Verbum ait esse appellatum Filium, quia erat nasciturum ex Virgine. Quod disertius explicat n. 4. « Verbum erat, spiritus erat, Virtus erat. Unus commune nomen et apud homines usitatum in se ipsum assumpsit a principio vocatus *filius hominis* propter futurum, quamvis nondum esset homo, sicut Daniel (VII. 13.) testatur inquiens: vidi... tamquam filium hominis. » Quin etiam diversitate nominis cavit Hippolytus, ne rationem veri Filii Dei ante incarnationem excludere videatur; Filius enim, quatenus est homo factus, (ib. n. 11) appellatur *παῖς θεοῦ* puer Dei » (vide textum supra p. 154).

Tertullianus quoque sicut manifestationem Verbi *ad extra* appellat quandoque generationem, quae generationem *ad intra* supponit (supra p. 185), ita videri potest etiam rationem *Filiī* respondentem generationi aliquando considerasse in Verbo, quatenus manifestatum est *ad extra*. Deus Pater, inquit, omnia creanda cogitavit et dispositus in Verbo (Ratione, Sophia), et initio temporis Verbum (Sermonem) protulit, et per Verbum omnia creavit: « *hacce est nativitas perfecta Sermonis* (substantialis, non vocis trans-euntis supra l. c.), dum ex Deo procedit conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae: Dominus condidit me initium viarum; dehinc generatus ad effectum: cum pararet coelum, aderam illi simul (Prov. VIII. 22. sq.). Exinde parem sibi faciens (1), *de quo procedendo Filius factus*

(1) *Filius parem sibi facit Patrem, de quo procedit; non sane ut principium Patris, sed parem sibi Patrem declarat, quando dicit: « *enī eo eram enacta componens, et etiam processio seu generatio Filii facit esse Patrem, formaliter quatenus Pater est, ut ipse Tertullianus loquitur c. 10: « Pater Filium facit, et Patrem Filius... habeat necesse est Pater Filium, ut Pater sit, et Filius Patrem, ut Filius sit. » Ad-**

est primogenitus, ut ante omnia genitus, et unigenitus, ut solus ex Deo genitus, proprius de vulvo cordis ipsius, secundum quod et Pater ipse testatur: eructavit cor meum Sermonem optimum. » (Ps. 44, 2.) cont. Prax. c. 7.

Si in verbis « de Patre procedendo Filius factus est, » processio intelligitur manifestatio, quam dixerat « generationem ad effectum, » et *Filius* sumitur pro praedicato, is quem dixi, sensus erit acceptandus. Sed tum non potest intelligi vel persona illa facta, vel etiam aeterna praexistentis persona facta *Filius simpliciter*; sed deberet intelligi persona aeterna facta *Filius manifestatus*, ratione scilicet filiationis respondente huic generationi *ad extra*, quae nihil est aliud quam manifestatio Filii. Dico non potest sine contradictione cum diserta doctrina Tertulliani intelligi vel persona facta vel facta *Filius simpliciter*, quia locis innumeris docet, Verbum esse ab aeterno genitum et semper fuisse *Filium Dei*. Sequenti c. 8. ait: « *Sermo erat apud Deum semper*, sicut scriptum est: et *Sermo erat apud Deum*; et nunquam separatus a Patre aut alius (alius Deus) a Patre, quia ego et Pater unus sumus. Haec erit probola (generatio) Veritatis, custos unitatis, qua prolatum dicimus *Filium a Patre sed non separatum...* Omnis origo patens est, et omne quod ex origine profertur, progenies est; multo magis *Sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit.* » Paulo inferius c. 21: « indubitanter alius ostenditur qui fuerit a principio, alius apud quem fuit (Io. I. 1.); alium Sermonem esse, alium Deum (Patrem), licet et *Deus Sermo, sed qua Dei Filius non qua Pater...* alium autem, non quasi separatum, sed dispositione (1) alium non divisione. » Certe ergo processio seu missio ad extra personam hanc aeternam, quae mittitur, supponit, et supponit eam ex ipsa interna processione *Filium Dei*, ergo processio ad

verte autem, quam ineluctabiliter ista locutio insolentior demonstrat unitatem Patris et Filii, dum non solum *Pater Filium, sed Filius Patrem sibi parem fecisse* dicuntur.

(1) Hoc est latinum vocabulum Tertulliani pro greco οἰκονομα, qua ipse frequenter intelligit distinctionem personarum divinarum ratione originis.

extra non facit ut sit *Filius*, sed solum ut sit *Filius manifestatus*.

Verum ego non video, cur in textu citato c. 7. processio non possit intelligi *ad intra*, neque video, cur nomen *Filius* non possit esse subiectum, et *primogenitus ac unigenitus* praedicatum. Tum sensus erit: de Patre procedendo *Filius*, tum quando paratum est *coelum i. e. quando creata sunt universa*, in comparatione cum creaturis induit habitudinem primogeniti et unigeniti, quia ipse est ab aeterno ante omnem creaturam et alio prorsus modo genitus a Patre, quam factae sunt creaturae. Sic vero locus nihil habet difficultatis.

Hac distinctione duplicitis generationis, cui respondeat diversa consideratio et appellatio *Filii*, solvi etiam potest difficultas, quae est in verbis Tertulliani contr. Hermogenem c. 3. Defendit Hermogenes materiam aeternam et in creatam has ratione, quod Deus sicut semper Deus, ita et semper Dominus erat; unde necesse esse aiebat, ut semper fuerit aliquid, cui dominaretur; hoc autem esse materiam. Tertullianus negat, eo quod semper est Deus, esse etiam semper Dominum: nomen enim *Deus* significat substantiam Dei absolute et in se, nomen *Dominus* dicit respectum ad extra et connotat creaturam existentem, cuius est Dominus. Hoc illustrat exemplo aliorum duorum nominum *patris* et *iudicis*. « Quia et pater Deus est, et iudex Deus est; non tamen ideo pater et iudex semper, quia Deus semper. Nam nec pater potuit esse ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus, cum et delictum et filius non fuit, quod iudicem et qui patrem Dominum faceret. Sic et Dominus non ante ea, quorum Dominus existet, sed Dominus tantum futurus quandoque; sicut Pater per filium sicut iudex per delictum, ita et Dominus per ea, quae sibi servitura fecisset. »

Ex tota doctrina Tertulliani tum in libris aliis tum in hoc ipso contra Hermog. c. 18. absurdum est dicere: fuit tempus, quando *Filius* qui est *Ratio et Sapientia Dei, nondum fuit*. Adeoque *filius* si intelligitur h. l. persona secunda Trinitatis, necessario intelligi debet, non quatenus

Pater et Filius est et existit, sed quatenus Filius et per Filium Pater est manifestatus. Verum cum Tertullianus hic Deum spectet absolute et sine distinctione personarum, et spectet relationem Dei ad terminum externum, et rationem patris coniungat cum ratione iudicis, ac relationem filii ad Deum patrem cum relatione peccatoris ad Deum iudicem, videtur saltem longe probabilior explicatio, quam alteri praefert etiam Bellarminus (de Christo l. I. c. 10.), ut filius intelligatur adoptivus, homo vel angelus, quae scilicet creatura rationalis extrinsecus accedens Deum ex tempore patrem denominavit.

CAPUT III.

DE CONSECTARIIS CONNEXIS CUM UNITATE NATURAE
ET DISTINCTIO PERSONARUM.

THESES XII.

*De communitate reali attributorum et omnis operationis
ad extra in tribus personis divinis.*

« Quoniam una est trium personarum essentia, propterea etiam omnia adtributa absoluta communia sunt, et adtributum quodvis non specie sed numero unum in tribus personis. Propter eandem rationem operatio ad extra nulla potest esse propria uni personae, sed quaevis necessaria communis est et numero una indistincta in tribus personis, non secus ac una et indistincta est trium natura. »

I. Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt unus Deus. Nullo ergo modo distinguntur, quatenus sunt Deus; adeoque deitas seu essentia seu absoluta perfectio, qua Deus esse intelligitur et quae Deus est, omnino est una indistincta (1). Distinguuntur autem tres, quatenus formaliter est Pater producens Verbum seu generans Filium, et qua-

(1) In Bulla « Auctorem Fidei » Pius VI. reprehendit dictum Pistoriensem, « Deum in tribus personis distinguere. » Namque, ait Pontifex, « Deus unus quidem in tribus personis distinctis dicitur, non in tribus personis distinctus; cuius formulae commutatione hoc vi verborum subrepit erroris periculum, ut essentia divina distincta in personis putetur, quam fides catholica sic unam in personis distinctis confitetur, ut eam simul profiteatur in se prorsus indistinctam. »

tenus formaliter est Filius genitus a Patre, et quatenus formaliter est spiratus a Patre Filioque. Adeoque distinctio realis unice sistit in relationibus originis unius ab altero: hic relativus ad alterum relatum, principium ad principiatum non sunt unus, sed sub hac ratione relativi realiter distincti; qui est Pater Filius, is non est Filius; et qui est Filius Patris, is non est Pater, est tamen Filius illud absolutum quod est Pater, et viceversa. Hinc est verissimum et ad multis tricas parum utiles prompte explicandas commodissimum illud theologorum axioma: « in Deo omnia unum, ubi non obviat relationum oppositio » (1). Sane quod appellamus adtributum absolutum, realiter non est aliud quam divina simplicissima essentia a nobis sub formali ratione huius vel illius perfectionis, puta sapientiae, institutae etc. concepta; nec vero adtributum vel unum ab altero vel ab essentia reali habet originem, secus iam non esset absolutum (solutum a relatione), sed procedens esset relatum ad suum principium processionis, hocque ipsis tot essentia relativa inter se realiter distincti h. e. tot personae, quot numerarentur adtributa. (Cf. Tract. de Deo th. XIII. XX. XXVI.).

Non igitur ideo solum quia adtributa realiter sunt ipsa essentia divina, sed ideo quia nullam habent originem reali sive ab essentia sive a se invicem, adeoque « nulla obviat relationum oppositio, » necessario sicut essentia per se ita eadem essentia sub formali ratione cuiusvis adtributi absoluti spectata una est et non multiplicabilis. Unde si aliquod adtributum absolutum conciperetur in una persona e. g. in Patre, et negaretur idem in persona altera, eo ipso huic essentia divina simplicissima et divinitatis nataretur; et si adtributum specie solum idem, numero autem distinctum in distinctis personis affirmaretur, ei ipso

(1) Axioma quoad sensum tam est antiquum quam professio fidei in Deum unum essentia et trium personis; quod ipsa verba adhibitum etiam in Concilio Florentino (decreto pro Iacobitis), tribui solet auctoritatis Anselmo: « nec unitas amittit aliquando suam consequentiam, ubi non obviat aliqua relationis oppositio » 1. de Spiritu Sancto c. 2. Legem tria priora capita huius libri Anselmi. Cf. Petav. VII .c. 9.